

نکته‌هایی از معارف حسینی

تحلیل تاریخی و حدیثی وصیت امام حسین علیه السلام به محمد بن حنفیه؛ بررسی اختلاف نسخه‌ها و تحول مفهوم «خلفای راشدین»

محمود ملکی^۱

از امام حسین علیه السلام روایت شده است که در وصیتی خطاب به برادرشان محمد بن حنفیه، دلیل خارج شدن از مدینه و حرکت به سوی مکه را تبعیت از سیره رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم، علی بن ابی طالب علیه السلام و خلفای راشدین دانسته است: «إِنِّي لَمْ أُخْرَجْ أَثِيراً وَكَلَا بَطِيراً وَكَلَا مُفْسِئاً وَكَلَا ظَالِماً، وَإِنَّمَا خَرَجْتُ لِطَلَبِ النَّجَاحِ وَالصَّلَاحِ فِي أُمَّةٍ جَدِّي مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله و سلم، أُرِيدُ أَنْ أَمُرَ بِالْمَعْرُوفِ وَأَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ، وَأَسِيرَ بِسِيرَةِ جَدِّي مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله و سلم، وَسِيرَةِ أَبِي عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، وَسِيرَةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمُهَدِيِّينَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ».

به نظر می‌رسد این حدیث با همین ضبط، پذیرفتنی نیست و نمی‌توان آن را به امام علیه السلام نسبت داد. دلیل آن، مشکلاتی است که در ادامه بدان می‌پردازیم.

این حدیث در دو بخش بررسی می‌شود؛ نخست، اختلاف نسخه‌های حدیث در آثار متأخر از ابن‌اعثم، سپس محتوای آن، واکاوی می‌شود. (ابن‌اعثم، ۱۴۱۱ق، ج ۵: ۲۱).

پس از ابن‌اعثم، در گذشته به سال ۳۱۴ق، این وصیت در سه کتاب گزارش شده است:

۱. ابن‌شهر آشوب؛ در گذشته به سال ۵۸۸ق (ابن‌شهر آشوب، ۳۷۹ق، ج ۴: ۸۹)، آن را بدون عبارت «وَسَيِّرَةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمَهْدِيِّينَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ» روایت کرده است.
۲. مستوفی هروی؛ مترجم الفتوح، که در قرن ششم می‌زیسته، بخش «وَسَيِّرَةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمَهْدِيِّينَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ» را ترجمه نکرده است (مستوفی هروی، ۱۳۷۲ش: ۸۳۳).
۳. خوارزمی؛ (د. ۵۶۷ق) نیز این وصیت را از ابن‌اعثم گزارش کرده است. وی در این نقل، عبارت «وَسَيِّرَةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمَهْدِيِّينَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ» را آورده است (خوارزمی، ۱۴۲۳ق، ج ۱: ۲۷۳).

از اختلاف این سه گزارش، روشن می‌شود که در نسخه‌های الفتوح ابن‌اعثم اختلاف وجود داشته و عبارت «وَسَيِّرَةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمَهْدِيِّينَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ» در برخی نسخه‌ها بوده و در برخی نبوده است؛ از این رو نمی‌توان با اطمینان، این بخش را جزئی از وصیت نام برده دانست.

گذشته از اختلاف نسخه‌های الفتوح، در نامه‌ای که امام حسین علیه السلام بصریان را به همراهی با خود دعوت کرده است، آنان را به کتاب خدا و سنت پیامبر فرا می‌خواند و در آن سخنی از خلفای راشدین نیست (طبری، ۱۳۸۷ق، ج ۵: ۳۵۷).

نکته در خور توجه آن است که از این گزارش الفتوح برمی‌آید که مراد از خلفای راشدین پس از پیامبر صلی الله علیه و آله، جز علی بن ابی طالب علیه السلام نیست؛ چرا که نام علی بن ابی طالب علیه السلام آمده است؛ بنابراین مقصود از خلفای راشدین، سه خلیفه دیگر، یعنی ابوبکر، عمر و عثمان است. با وجود این، اینکه عنوان «خلفای راشدین» به چه کسانی اطلاق می‌شد، محل اختلاف است. تا جایی که می‌دانیم، به لحاظ تاریخی، تطبیق عنوان «خلفای راشدین» بر افراد، تا قرن دوم و گاه تا قرن سوم، محل اختلاف بوده است.

دهه ششم قرن اول هجری، مروان بن حکم، ابوبکر، عمر و عثمان را خلفای راشدین دانست (ابن‌اعثم، ۱۴۱۱ق، ج ۴: ۳۳۴). در ادامه، عبدالله بن زبیر در دهه هفتم هجری، این عنوان را شامل ابوبکر و عمر نیز دانسته است (ابن‌اعثم، ۱۴۱۱ق، ج ۵: ۱۴۹). لیث بن سعد (د. ۱۷۵ق)، خلفای راشدین را، ابوبکر، عمر، عثمان و عمر بن عبدالعزیز دانسته است

(ابن معین، ۱۳۹۹ق، ج ۴: ۴۹۱). سفیان ثوری (م. ۱۶۱ق)، شافعی (م. ۲۰۴ق) و ابن عیاش (م. ۱۷۳ق)، خلفا را پنج نفر دانسته و علی بن ابی طالب را بر چهار نفر دیگر (ابوبکر، عمر، عثمان و عمر بن عبدالعزیز) افزوده اند (ابن کثیر، ۱۴۰۷ق، ج ۹: ۲۰۰). همچنین هشام بن عمار (م. ۲۴۵ق) خلفای راشدین را همان پنج نفر پیش گفته دانسته است (ابن عساکر، ۱۴۱۵ق، ج ۷۴: ۳۴). احمد بن حنبل (م. ۲۴۱ق) نیز ابوبکر، عمر، عثمان و علی را در شمار خلفای راشدین آورده است (ابن عساکر، ۱۴۱۵ق، ج ۳۹: ۵۰۸).

این اختلافها، نشان می دهد که عبارت «وَسَيَرَةُ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمَهْدِيِّينَ رَضِيََ اللَّهُ عَنْهُمْ» پس از تثبیت اصطلاح «خلفای راشدین» بر مصادیق مشخص، پدید آمده، سپس در دوره های بعد، به متن وصیت در تاریخ ابن اعثم افزوده شده است.

منابع

- ابن اعثم، محمد بن علی (۱۴۱۱ق)، الفتوح، بیروت، دارالأضواء.
- ابن کثیر، اسماعیل بن عمر (۱۴۰۷ق/۱۹۸۶م)، البداية و النهاية، بیروت، دارالفکر.
- ابن معین، یحیی (۱۳۹۹ق / ۱۹۷۹م)، تاریخ ابن معین (روایة الدورى)، مکه، مرکز البحث العلمی و احیاء التراث الاسلامی.
- ابن شهر آشوب، محمد بن علی (۱۳۹ق)، مناقب آل ابی طالب، قم، علامه.
- ابن عساکر، علی بن حسن بن هبة الله (۱۴۱۵ق)، تاریخ مدینة دمشق، بیروت، دارالفکر.
- خوارزمی، موفق بن احمد (۱۴۲۳ق / ۱۳۸۱ش)، مقتل الحسين، قم، انوار الهدی.
- طبری، محمد بن جریر (۱۳۸۷ق / ۱۹۶۷م)، تاریخ الرسل و الملوک، قاهره، دارالمعارف.

